

‘भीमसेनको अन्त्य’ नाटकमा द्वन्द्वविधान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र,
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
इन्दिरा कार्की
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०७५

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग एम्.ए. दोस्रो वर्षकी विद्यार्थी इन्दिरा कार्कीले भीमसेनको अन्त्य नाटकमा द्वन्द्वविधान शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । शोधप्रक्रियाका सबै मापदण्डलाई पालना गरी निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको उहाँको यस शोधपत्रसँग म पूर्णतः सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७४/१२/२१

.....
उप-प्रा. डा. अशोक थापा
शोधनिर्देशक
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा समाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत कीर्तिपुर, काठमाडौंमा नेपाली मूल विषय लिई स्नातकोत्तर तह एम.ए. दोस्रो वर्षमा अध्ययन गर्ने छात्रा इन्दिरा कार्कीले उक्त विषयअन्तर्गत रहेको दसौं पत्रको लागि तयार पारेको शोधपत्र भीमसेनको अन्त्य नाटकमा द्वन्द्वविधान मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं. नाम

१. प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम
(विभागीय प्रमुख)

२. उप-प्रा.डा. अशोक थापा
(शोधनिर्देशक)

३. प्रा. डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्
(बाह्य परीक्षक)

मिति : २०७४/१२/२५

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ आदरणीय गुरु उप-प्रा.डा. अशोक थापाको कुशल निर्देशनमा तयार गरेकी हुँ । आफ्नो अति व्यस्त समयमा पनि यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा मलाई पर्याप्त समय दिई आवश्यक शोधनिर्देशन, सहयोग तथा मार्गनिर्देश गरी महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्नु हुने गुरुप्रति म कृतज्ञ छु ।

भीमसेनको अन्त्य नाटकमा द्वन्द्वविधान नामक शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधपत्र लेखन अभिप्रेरित गर्नु हुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम तथा नेपाली केन्द्रीय विभागका सम्पूर्ण गुरुहरू प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधकार्यलाई सम्पन्न गर्ने क्रममा सदैव प्रेम, स्नेह र आशीर्वाद दिएर पूर्ण सहयोग गर्नुहुने मेरा जीवनसाथी माधव के.सी. तथा मेरा पुजनीय मातापिता सुमित्रा कुमारी कार्की र तिलकबहादुर कार्कीप्रति म आजीवन ऋणी छु । त्यसैगरी शोधपत्र तयार गर्नका लागि सहयोग पुऱ्याउने विभिन्न शिक्षक विद्यार्थी साथीहरूलाई हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

अन्तमा सफा र शुद्ध टङ्कन गर्नुका साथै थोरै समयवाधि भित्रै उपलब्ध गराउनु हुने डायनामिक फोटोकपी एण्ड कम्प्युटर सर्भिस, ट्याङ्गलाफाँट, कीर्तिपुरका रमेश महर्जनलाई हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय नेपाली केन्द्रीय विभागमा प्रस्तुत गर्दछु ।

त्रि.वि. दर्ता नं.: ६-१-३८-१६६८-२००५

शैक्षिक वर्ष : २०६८-२०६९

.....

इन्दिरा कार्की

शोधार्थी

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर

विषयसूची

	पृष्ठ सं.
पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय	१-५
१.१ विषयपरिचय	१
१.२ समस्याकथन	१
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समिक्षा	२
१.५ शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व	४
१.६ शोधकार्यको सिमाङ्कन	४
१.७ शोधविधि	४
१.७.१ सामाग्रीसङ्कलन विधि	५
१.७.२ सामाग्री विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार	५
१.८ शोत्रपको रूपरेखा	५
दोस्रो परिच्छेद : द्वन्द्वको सैद्धान्तिक स्वरूप	६-२२
२.१ द्वन्द्वको परिचय	६
२.२ द्वन्द्वको परिभाषा	७
२.२.१ पूर्वीय दर्शनमा द्वन्द्व	७
२.२.२ पाश्चात्य दर्शनमा द्वन्द्व	९
२.३ साहित्यमा द्वन्द्व	११
२.३.१ पूर्वीय साहित्यमा द्वन्द्व	११
२.३.२ पाश्चात्य साहित्यमा द्वन्द्व	१२
२.३.३ नाटकमा द्वन्द्व	१४
२.३.३.१ पूर्वीय नाटकमा द्वन्द्व	१६
२.३.३.२ पाश्चात्य नाटकमा द्वन्द्व	१७
२.३.३.३ नेपाली नाटकमा द्वन्द्व	१८
२.४ द्वन्द्वका प्रकार	१९

२.४.१ आन्तरिक द्वन्द्व	१९
२.४.२ बाह्य द्वन्द्व	२०
२.५ निष्कर्ष	२१
तेस्रो परिच्छेद : 'भीमसेनको अन्त्य' नाटकको कथानक, चरित्र र परिवेशमा द्वन्द्वविधान	२३-७९
३.१ विषयपरिचय	२३
३.२ कथानकमा द्वन्द्व	२३
३.३ चरित्रमा द्वन्द्व	४०
३.३.१ भीमसेनको चरित्रमा द्वन्द्व	४१
३.३.१.१ भीमसेनको आन्तरिक द्वन्द्व	४१
३.३.१.२ भीमसेनको बाह्य द्वन्द्व	४५
३.३.१.३ अन्य पात्र र भीमसेनको चरित्र	५२
३.३.१.४ भीमसेनको दुःखान्त चरित्र	५४
३.३.२ रणजङ्गको चरित्रमा द्वन्द्व	५५
३.३.२.१ रणजङ्गको आन्तरिक द्वन्द्व	५५
३.३.२.२ रणजङ्गको बाह्य द्वन्द्व	५८
३.३.२.३ अन्य पात्र र रणजङ्गले चरित्र	६३
३.३.२.४ रणजङ्गको दुःखान्त चरित्र	६४
३.३.३ राजेन्द्रको चरित्रमा द्वन्द्व	६४
३.३.३.१ राजेन्द्रको आन्तरिक द्वन्द्व	६४
३.३.३.२ राजेन्द्रको बाह्य द्वन्द्व	६८
३.३.३.३ अन्य पात्र र राजेन्द्रको चरित्र	७२
३.३.३.४ राजेन्द्रको दुःखान्त चरित्र	७४
३.३.४ दुःखान्त नाटकमा द्वन्द्वगत विशेषता	७४
३.४ परिवेशमा द्वन्द्व	७५
३.५ निष्कर्ष	७७

चौथो परिच्छेद : सारांश, निष्कर्ष र प्राप्ति	८०-८५
४.१ सारांश	८०
४.२ निष्कर्ष	८१
४.३ प्राप्ति	८३

सन्दर्भसूची